

תוכן העניינים

3	מבוא
5	פרק 1 תחליפי מוסר
8	פרק 2 עקרונות המוסר
11	פרק 3 כלים ישומיים
13	סיכום
14	ביבליוגרפיה

מבוא

ב-2014 התפוצץ צינור נפט של חברת קצא"א בשמורת עברונה שבנגב וגרם זיהום סביבתי חמור – גם לחיות הבר והצמחיה בשמורה, וגם לתושבי האזור. בנובמבר 2021 הוגש נגד החברה וארבעה מבכיריה כתב אישום, לאחר שבשנים קודמות כבר נתבעה החברה בתביעה ייצוגית על הנזקים לתושבי הסביבה. לפי כתב האישום החדש, החברה נהגה באופן רשלני מאד באירוע הזה. ההגנה טוענת שהיה זה ארוע חריג ונקודתי, ושמאז היא שינתה את דרך הפעולה שלה. אך התביעה מציינת שבמהלך העשור האחרון היו לפחות 12 דליפות נפט מצינורות נפט של החברה, שצפויה להגדיל מאד את הפעילות שלה בשנים הקרובות בעקבות הסכמים להובלת נפט מאיחוד אמירויות המפרץ.

השאלה העקרונית כאן מבחינת מוסר ועסקים היא מהי חובתה של הפירמה מבחינת השמירה על הסביבה. מצד אחד, כל חברה מסחרית צריכה להרוויח, אחרת היא לא תוכל להתקיים. מצד שני, יש לשמור על כך שהפעילות שלה לא תפגע באחרים. זאת היא שאלה אופיינית לתחום של "מוסר ועסקים" – איך אפשר לאזן בין דרישות שונות. זה יהיה הנושא של העבודה הזו.

השאלה של זיהום הסביבה היא שאלה קלאסית בתחום הזה – מהו האיזון בין הצורך של הפירמות לייצר דברים שונים (או להוביל אותם ממקום למקום, או כל פעולה אחרת שהיא חלק מתהליך הייצור), פעולה שמייצרת לעיתים קרובות זיהום, לבין הצורך לשמור על הסביבה ועל בני אדם שחיים בה מפני הזיהום הזה. המקרה של חברת קצא"א הוא מקרה אופייני. החברה עוסקת בהובלת נפט, ובשביל להקטין את עלויות ההובלה שלה היא ניסתה לבנות צינור נפט חדש שיעבור בשמורת טבע. בגלל מה שנראה כרשלנות נגרמה דליפת נפט שגרמה לנזק ארוך טווח לשמורת הטבע. הרשלנות הזאת, לפי ההאשמות לפחות (השאלה עומדת להתברר בבית המשפט), נבעה מהרצון של החברה להקטין את העלויות שלה שכרוכות בהנחת צינור חדש, מה שגרם ל"עיגול פינות" בנוגע לנהלי הבטיחות (רואה, 2021).

בפרק הראשון יסקור את הנושא של "תחליפי מוסר" (גבע, 2011), שהם כיום האמצעים המקובלים לשמירה על התנהלות מוסרית של פירמות. אלו הם דרכים שונות שאמורות לכאורה להביא להתנהגות מוסרית גם כשאינן מחשבה מוסרית. המטרה של הפרק תהיה להראות שהתחליפים המקובלים, כמו החוק והשווק החופשי, אינם מצליחים לעשות זאת, בגלל כשלים שונים בכל אחד מהם.

בפרק השני נבחן מה יש לעקרונות מוסריים להגיד על הנושא. הפרק יבחן שני עקרונות חשובים - זכויות ותועלתנות. המטרה תהיה לבחון מה יהיה השיפוט המוסרי של כל אחד מהעקרונות האלה על המקרה של הנחת צינור הנפט, ובאופן כללי יותר על האיזון בין רווחיות לבין השמירה על הסביבה.

בפרק השלישי נסקור את הכלי הישומי שאביבה גבע (2011, פרק י') מתארת ככלי המתאים להפוך את עקרונות המוסר הכלליים שסקרנו בפרק השני לאמצעים מעשיים – הקוד האתי האוטנטי. המטרה של הפרק תהיה להראות כיצד הכלי הזה, אם הוא נבנה בהתאם לעקרונות מסוימים, יכול להפוך כלי אמיתי לשמירה על ההתנהגות המוסרית של הפירמות.

פרק 1 תחליפי מוסר

כל פירמה צריכה להרוויח, אחרת היא לא תוכל להמשיך להתחרות בשוק. השאלה היא מהן המגבלות שהיא צריכה לעמוד בהן, מגבלות שמצד אחד יוכלו לאפשר לה להתחרות, ומצד שני ישמרו שהפעולות שלה לא יפגעו בדברים אחרים, כמו אנשים, הסביבה ועוד. כלומר, זאת היא שאלה של איזון. זאת היא שאלה מקובלת בתחום שאביבה גבע (2011) מכנה "מוסר ועסקים" – איך אפשר לאזן בין המטרות השונות האלו.

האחריות על השמירה על האיזון הזה מוטלת לרוב על "תחליפי מוסר", כלומר מנגנונים שונים שאמורים לפעול במקום שהפירמות יאמצו התנהגות מוסרית. תחליפים אלו, כמו החוק והשוק החופשי, מהווים למעשה במקרים רבים את המסגרת המוסרית שבה הפירמות פועלות. במקרה של זיהום הסביבה אפשר לראות כיצד המנגנונים האלו משמשים למעשה ככלי שבאמצעותו יכולות הפירמות לעקוף את המוסר. הן מנצלות את החולשות השונות של התחליפים האלו, ולכל אחד מהם יש חולשות, על מנת לשרת את האינטרסים שלהם. להלן נראה כיצד הן עושות זאת במקרה של השמירה על הסביבה.

תחליף המוסר הראשון אותו נבחן הוא השוק החופשי. לפי העמדות הקיצוניות ביותר בתחום, כמו לדוגמה אלו של הכלכלן הנודע זוכה פרס הנובל מילטון פרידמן, השוק החופשי הוא אמצעי מספיק כמעט לגמרי על מנת לשמור על ההתנהגות המוסרית של הפירמות, וככל שניתן לשוק יותר חופש לפעול, כך התוצאה תהיה מוסרית יותר, עבור החברה כולה. אבל בתיאור האידיאלי הזה של השוק כגורם מוסרי יש כמה וכמה בעיות. בעיה אחת היא ש"לא הכל קניין פרטי" (גבע, 2011, 42). בתיאור האידיאלי, כל מה שמעורב בעסקאות השונות שהפירמה עושה הוא בעל מחיר, ומנגנון המחירים יסדיר את השוק. אבל למעשה, לא כל מה שהן עושות בו שימוש הוא מוצר שיש לו מחיר. לדוגמה, הן משתמשות בסביבה הפיזית, באדמה שאין לה בעלים מסחריים, כמו שמורות טבע שדרכה קצא"א העבירה צינור. מוצר ציבורי כזה יפתה את הפירמות להשתמש בו באופן חופשי. זאת היא מבחינתן התנהגות רציונלית לגמרי – אם הן יכולות להשתמש במוצר ציבורי בחינם, למה שלא יעשו זאת? אם האדמה הייתה רכוש הפרטי של חברת קצא"א, היה לה אינטרס לשמור עליה. אבל כשהאדמה היא ציבורית, נוצר מצב של "בעיית הטורפיסט", ויש לפירמה אינטרס להשתמש בו בלי זהירות. השוק בפני עצמו אינו יכול למנוע תופעה כזו, וזהו אחד המקרים שבהם השוק אינו מכיל את הכלים שאמורים להבטיח שהוא ישמור על התנהגות תקינה של הפירמות.

חולשה אחרת של השוק היא ש"לא הכל פתוח" (גבע, 2011, עמ' 43). עקרונית, השוק אמור לפעול בתנאים של תחרות מושלמת, שבה יש הרבה מאד יצרנים, ואף אחד מהם אינו גדול מספיק על מנת להכתיב את התנאים בשוק. אבל בפועל, במקרים רבים, שווקים שונים נשלטים על ידי חברות בודדות. זה משפיע על המחיר (שבתחרות מושלמת אמור להיות נמוך ככל שאפשר), אבל גם על ההתנהגות של הפירמות. לחברת קצא"א יש למעשה מונופול בחסות המדינה. (רינת, 2021). במצב כזה, לפי העיתונות, החברה מרשה לעצמה לפעול באופן ששום חברה אחרת לא הייתה מרשה לעצמה. רק היא מסוגלת (במצב החוקי הנוכחי) לעשות את העבודה הדרושה על מנת שהנפט הדרוש לישראל ימשיך לזרום, ולכן היא מרשה לעצמה להקל ראש בהוראות בטיחות